

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ կերպով կեդտերը Հռոմայ քաղաքացի
կղան :

(Տես երես 247)

Ինտոնինոս կայսրը մասնաւոր սէր
մը ձգեց կեղտ հովուին վրայ . ստէպ
կը կանչէր զան իր քովը , տեղեկութիւն
ներ կ'ուզէր անոր հայրենական եր-
կրին , և դաշտորեայք բնակող Վեղտաց
բարուցն ու սովորութեանցը վրայօք .
և անոր տուած պատասխաններէն կ'ի-
մանար որ այնպիսի քաջ , մտացի և
հաստատամիտ ժողովուրդ մը շատ օգ-
տակար կրնար ըլլալ Հռոմայեցւոյ :
() ր մը կայսրն ըսաւ անոր . “ Ո՛վ Ին-
կոս , դու արժանի ես Հռոմայ քաղա-
քացի ծնած ըլլալու . բաղդը քեզի զա-
յեր է այս շնորհքը , բայց ես իմ կարո-
ղութեամբս կը պարգևեմ քեզի զայն .
այսուհետեւ քաղաքացւոյ մը իրաւունք-
ները վայելէ , և պարծէ առ քեզ ցու-
ցուցած բարեկամութեանս վրայ ” : —
“ Վայսր , պատասխանեց բարբարոսը
ինքնակալին ոտքը իյնալով , ետ առ ը-
րած գերազանց շնորհքդ , կամ ամբող-
ջացուր զան . աս երկրին մէջ ծնած ա-
մէն մարդիկն ալ ինծի պէս են , ամէնք-
նիս հաւասար ենք . ուստի կամ ամէնք-
նիս ալ Հռոմայ քաղաքացի ըլլանք ,
կամ ես ալ անոնց պէս գերի կը մնամ ” :
— “ Բարբարոս դու , գիտուն ու լու-
սաւորեալ մարդ մը օր մը հետոս այն
կերպով խօսեցաւ՝ ինչպէս որ դու հի-
մա , և ես գլուխը կտրել տուի անոր , ու
րովհետեւ Հռոմ քաղքին իշխանութիւ-
նը կ'ուզէր ձեռք ձգել ” : — “ Վեանքս
քու ձեռքդ է , կայսր ” , ըսաւ Ինկոս
ոտքի վրայ ելլելով ու պատկառանքով
մը գլուխը ծռելով :

Վայսրը յանկարծակի ձեռքը սուրին
տարաւ , հանեց զայն պատենէն , ու
ծայրովը բարբարոս զինուորին կուրծքը
կռթնցուց , և միանգամայն ուշադրու-
թեամբ մը կը դիտէր թէ արդեօք երկ-

չոտութեան նշան մը կը ցուցնէ . սա-
կայն քաջն Ինկոս անշարժ կեցաւ : Ին-
տոնինոս վերուց սուրը կուրծ-
քին վրայէն , և դաժան նայուածքով
մը նշան ըրաւ Ինկոսի որ քաշուի հոն-
տեղէն : Բայց երկրորդ օրը հարիւրա-
պետ անուանեց զանիկայ . և ամիս մը
ետքը ստորագրեց այն հռչակաւոր առ-
աւելեան սահմանադրութեանը , որով
ընկճուած գաւառաց ամենայն ազատ
բնակիչները քաղաքացւոյ իրաւանցը
մասնակից կ'ըլլային և Հռոմայ քաղա-
քացի կը կոչուէին :

Ինկոս շատ ուրախացաւ այս բանիս
վրայ , և կը ջանար ամենայն կերպով
իր երախտագիտութիւնը յայտնել կայ-
սեր : Ինոր համար Ինտոնինոսի դէմ
'ի ծածուկ տրտնջողներուն ասանկ կը
պատասխանէր . “ Բնատ ըրաւ ինքը
աշխարհքս , զմեզ գերիքս քաղաքացի
ըրաւ . ինչ աւելի կրնանք ուզել իր-
մէն ” : Բայսպէս եռանդեամբ կը պաշտ-
պանէր զկայսրը . որովհետեւ անցեալ
դէպքերուն վրայ ամենեւին ծանօթու-
թիւն չունենալով , զՎարակալաւ ար-
դար ու բարեպաշտ կը կարծէր առաջին
Ինտոնինոսին պէս , որուն անունը յա-
փրշտակած էր . թող որ այս կայսրը
արտաբուստ հեթանոսական խորին բա-
րեպաշտութիւն ու պաշտօնասիրութի-
ւն կը ցուցնէր . Վաղղիոյ մէջ պատ-
գամատեղիք չմնաց՝ ուսկից պատգամ
չուզէ , տաճար չմնաց՝ որ չերթայ , ուխ-
տատեղի չմնաց՝ որ չգիմէ , աստուած-
ները իրեն օգնական ունենալու համար :

Իրիկուն մը որ կայսրը զոհ մը կ'ընէր
կեղտ հերակլեսին , սաստիկ միրիկ մը
ելլելով՝ ստիպուեցաւ ապաստանելու
այն ամրոցներէն մէկուն մէջ , զորոնք
Հռոմայեցիք կանգներ էին՝ այս եր-
կիրս նուաճելէն քիչ մը ետքը : Բայս
ամրոցին պահապանները կայսերութե-
հին զինուորներէն էին , որոնք չէին սի-
րեր զԻնտոնինոս , և Վարակալաւ ոչ
միայն կ'ատէր զանոնք , այլ և կը վա-
խէր անոնցմէ : Վայսրը խռովելով ու
այլայլելով ասանկ բռնի իր ապստամբ
զինուորացը հետ հանդիպելուն վրայ ,

գաճաւորակէն իջնելուն պէս մէկէն անկողին մտաւ՝ ապսպրելով հաւատարիմն Մկկոսի որ հսկէ իրեն քով։

Մկկոս կայսերական սենեկին մօտէրը պաճապաններ դնելէն ետքը, չուղենալով մէկու մը յանձնել կայսեր վըրայ հսկելու հոգը, մանաւանդ որ իրեն պարծանաց նիւթ մըն էր ասանկ իրեն վըրայ վստահութեան ցոյց մը կայսեր կողմանէ, եկաւ զինուած անմիջապէս զրան առջև ոտքի վըրայ կայնեցաւ, որպէս զի ամենայն յարձակմանց դէմ դնէ ու թող տայ որ Մտոնինոսի վշտամբեր մարմինը անխուով քնով մը հանգչի։ Իր երկայն նիզակին վըրայ կռթընած՝ Մկկոս կը համրէր ժամերը որ գիշերուան տխուր լուծէ մէջ ծանր ծանր կ'անցնէին, թերեւս ցաւով մը յիշելով այն երջանկութեան ժամերը՝ զորոնք ատենօք դաշտաց ու լեռանց բաց ու զուարթ օդին առջև կ'անցընէր, աստեղազարդ երկինքը յարկ ունենալով իրեն, և առանց ուրիշ մտածութեան՝ բաց 'ի գազանները հօտերէն հեռացընելու խնամքէն։ Մէյ մ' ալ յանկարծակի արտաքոյ կարգի աղաղակ մը հնչեց ներսէն. քալելու ձայն լսեց. կը մտածէր թէ արդեօք ծածուկ մոտք մը կար իրմէն անծանօթ. արդեօք կայսրը իր թշնամեաց ձեռքն ինկեր է... մտտիկ ըրաւ. խուլ և խորին հառաչանքներ, ընդհատեալ խօսքեր կայսեր սենեկէն կը լսուէին։ Մէջ չտարակուսեցաւ Մկկոս, բացաւ դուռը, ներս մըտաւ. տեսաւ որ խուցը պարապ է, անկողինը դատարկ. և անկողնոյն ու պատին մէջ տեղը սխմուած հռոմէական կայսրը՝ աշխարհքիս տէրը, ծունկի վըրայ եկած, մերկ ու դողալով, ձեռուրները իրարու միացուցած՝ կու լար, կ'ազաչէր կը պաղատէր, ու յուսահատաբար կը պոռար. «Եթու թիւն, գթու թիւն, հայր իմ, մի սպաններ զիս ինչպէս որ ես սպաննեցի զՎետաս, քու որդիդ, իմ եղբայրս... ողորմէ գթա ինծի»։ Բը ըսելով կը գալարէր կը տապըլորկէր ահաւոր ստուերին կարծեցեալ հարուածոյը տակ։

Սարսափեցաւ մնաց Մկկոս այսպիսի անգութ գործողութիւն մը լսելով. երեսին գոյնը նետեց ու կը դողար, և անկողնոյն քով կեցած ուժ չկար վըրան որ արթնցընէ զթշուառ յանցաւորը, զոր իր խիղճը կը տագնապէր։ Վիշատենէն տեսարանը փոխուեցաւ. Մտոնինոս, որ դարձեալ քունի մէջ էր, ոտքի վըրայ ելաւ. մազերը վեր տնկուած էին, բերանը կը փրփրար. կարծելով թէ ձեռքին մէջ սուր մը կը շողայ, կը սպառնար անով սարսափելի ստուերի մը. կը վազէ ետևէն, կը հասնի, կը զարնէ զայն, ու իր հանած աղաղակներէն այս խօսքերս կը լսուին. «Մը վատ, ո՞վ նենգաւոր... Զէ, չէ, վախ չունիմ... աստուածք... որչափ արիւն կայ չորս կողմ... Մհաւասիկ մօրս արիւնն ալ... Բրամազդ, ազատէ զիս, և ես ոսկիէ տաճարներ կը խոտտանամ քեզի... Հերակէս, ինծի օգնութեան հասիր»,... Ետքը ուզեց փախչիլ այն ցնորական երեւութին առջևէն, զորն որ իր խիղճը կը հնարէր։ Բայն ատեն Մկկոս իր քաջութիւնն և ոյժը ձեռք առաւ, և կը ջանար բռնել արդիլէլ զկայսրը. բայց անիկայ անսաստիկ ուժովն որ յանկարծ վըրան եկեր էր՝ խալըսեցաւ ձեռքէն, ելաւ իր խուցէն դուրս, ու գնաց ինկաւ տապալեցաւ այն զինուորներուն դիմաց, որոնք իրեն աղաղակներէն վազեր եկեր էին։

Բայն բժիշկն որ կայսեր հետ միշտ մէկտեղ կ'երթար ու անոր հիւանդ մարմինը բժշկելու հոգն ունէր, մէկէն վըրայ հասաւ. չզարմացաւ եղածին վըրայ, որովհետև նոյնպիսի դէպքեր ստէպ տեսեր էր. հրամայեց որ դարձեալ տանին զկայսրը անկողին դնեն, մինչդեռ ինքը ըմպելիք մը պատրաստէ որ անոր արիւնը հանդարտեցընէ ու ցաւերը դադրեցընէ։ Սակայն Սարակալա չուզեց հանգչիլ, մանաւանդ թէ նոյն վայրկենին հոնտեղէն երթալ ուզեց. և ինչպէս կրնար կենալ հոն երկայն միջոց, որովհետև ամբողին գլխաւորը Վետասին կուսակիցներէն էր, կեցած սենեակը իր եղբօրը խուցն էր,

և այն անկողինն ուր պառկեցաւ՝ նոյն պէս ան ալ իր եղբօրը անկողինն էր, թող այն ցնորքներն և ուրուականները որ իրեն երևակայութիւն կը շփոթէին:

Հարկ եղաւ որ կայսեր հրամանին հպատակելով՝ ճամբայ ելլեն այն մութ գիշերուան միջոցը. մըրիկը հեռուանց կը թնդար կ'որոտար, քամին անտառներու ծառերը կը խորտակէր, և ահա զարձագանգներ կրկնել կու տար: Կայսրն ու իր հետեակիցները ճամբան կորսնցուցին, ու չգիտնալով թէ որ կողմը զարնեն՝ դաշտին մէջ մոլորեցան. վերջապէս օրը սկսաւ ծագիլ, և լուսոյ առաջին ճառագայթները այն կաղնին ու այն անտառը լուսաւորեցին, ուր ինքնակաշն և հովիւր իրարու հանդիպեր էին առաջին անգամ:

Ենտոնինոս գետին իջաւ, ու նշան ըրաւ կեղտ հարիւրապետին որ իրեն մօտենայ. հնազանդեցաւ Եկկոս. «Հարիւր հօգի ան հետդ, ըսաւ անոր կայսրը, ու ետ դարձիր գնա մեր բնակած բերդը իմ կողմանէս պատգամաւորութիւն մը ընելու: Երբոր բերդին դռները առջևդ կը բացուին ու ներս կը մտնես, կանչել տուր այն անզգամ զինուորներուն գլխաւորը, որոնք իմ տկարութեանս տեսող եղան. և անոր հետ որ կ'առանձնանաս, խոթէ սուրդ անոր վիզը՝ ըսելով իրեն. Եսաւասիկ այս է Ենտոնինոսի տուած վարձքը Վետասի բարեկամներուն», և եղտ զինուորը այս խօսքերն որ լսեց, գուռաբար գլուխը վեր տնկեց, ձեռքն առաւ իր սուրը, եղեգի մը պէս ջախջախեց զայն, ու կտորները Ենտոնինոսի առջևը նետելով, «Ով կայսր, ըսաւ, ան քու պարգևներդ. ես անոնցմէ մէկը միայն կը պահեմ, զազատութիւն. դու զիս հռոմայ քաղաքացի ըրիր, ես ալ անոր փոխարէն առիթ չեմ տար քեզի իմ գործակցութեամբս նոր անօրէնութիւն մը գործելու. ասանկով այսուհետեւ պարտականութիւն մը չեմ ունենար քեզի: Եկկոս հովիւր ալ կայսեր գիշերները չուզեր տեսնել», և Ենտոնինոս վայրենացեալ՝ զայրագին հառաչանք մը

արձրկեց ու օգնութեան կանչեց իր զինուորները. սակայն Եկկոս աներևու թացեր էր և ոչ ոք ի զինուորաց կրցաւ անոր հասնիլ:

Ժամանակի չափը:

Ժամանակի չափը ցուցնող հնագոյն գործիքն առանց ամէն տարակուսի աւրեացոյցն է: Երսուի թէ ասիկայ հնարած ըլլայ Ենաքսիմանդը, որ Վրիստոսէ վեց դար առաջ կ'ապրէր. բայց աւելի հաւանական է թէ Եգիպտացոց գիւտն ըլլայ: Խորայեւացոց մէջ կը գտնուէր արեւացոյցը մինչև Եգիպտացի թագաւորութեան ժամանակէն, այսինքն 700 տարի Վրիստոսէ առաջ:

Հռոմայ մէջ առաջին արեւացոյցը ըրաւ Պապիրիոս Կուրսոր Կուիրինոսի տաճարին մօտ, Վրիստոսէ 300 տարի առաջ: Բայց ետքը ջրեղէն կամ ջրաբաշխական ժամացոյցներ սկսան գործածուիլ հռոմայեցոց մէջ, Վրիստոսէ 158 տարի առաջ: Եւ ասիկայ ալ Եգիպտացոցմէ հնարուած է, թէպէտ և ըստ ոմանց Կտեսիբիոս յոյնը գտած կը սեպուի: Կեսար այս գործիքին գործածութիւնը սովորական դարձած տեսաւ Բրիտանիոյ մէջ, երբոր հոն արշաւեց:

Վաղղիոյ մէջ առաջին անգամ ջրեղէն ժամացոյցը մտաւ Ենթին Կարուսի ժամանակը, որուն ընծայ ըրաւ զայն 807 տարւոյն արեւելքի ամիրապետ մը: Պղնձի էր անիկայ և ժամերը կը ցուցնէր ի ձեռն երկու պղտիկ գնտակներու, որ ամէն մէկ ժամուն՝ զանգակի մը վրայ կ'իյնային և կ'իմացնէին որ ժամը լմնցեր էր: Կային նաև տասուեր կու ձիւաւորներ, որ յաջորդաբար պատուհանի մը առջև կ'երևնային, և այս ձիւաւորներէն կ'իմացուէր թէ ժամը քանին էր:

Բենեդիկտոս Հաէֆդըն հեղինակը՝ իր մէկ գրքին մէջ (տպագրեալ ի 1644) կ'ըսէ թէ ժամացոյցը հնարողն եղաւ